

**БЕЛАРУСКАЯ РУКАПІСНАЯ ГІСТОРЫКА-КУЛЬТУРНАЯ СПАДЧЫНА
XIX СТ. У АРХІЎНЫХ І МУЗЕЙНЫХ УСТАНОВАХ ФРАНЦЫІ
BELARUSIAN HANDWRITTEN HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE
OF THE XIX CENTURY IN ARCHIVAL AND MUSEUM INSTITUTIONS OF
FRANCE**

Гарбачова Вольга Васільеўна,
Мінск, Беларусь

Ключавыя словы: беларуская спадчына, рукапісы, Польская бібліятэка, Музей Адама Міцкевіча ў Парыжы, XIX ст.

Рэзюмэ. У артыкуле прадстаўлена класіфікацыя рукапісных збораў самых значных сховішчаў Францыі, дзе захоўваюцца матэрыялы па гісторыка-культурнай праблематыцы Беларусі, Польскай бібліятэкі і Музея Адама Міцкевіча ў Парыжы. Акрамя гэтага аўтар закранае пытанне сістэматызацыі і каталагавання калекцый, а таксама працэс апрацоўкі рукапісных збораў гэтых устаноў, што адбываецца на працягу XIX–XXI стст.

Keywords: Belarusian heritage, manuscripts, Polish Library, Adam Mickiewicz Museum in Paris, 19th century.

Summary. The article presents classification of handwritten collections of the most important repositories of France, where there are materials on the historic-cultural issues of Belarus, the Polish library and the Museum of Adam Mickiewicz in Paris. In addition, the author touches upon the question of systematization and creating directories collections, as well as the process of processing of the manuscript collections of these institutions over the XIX-XXI centuries.

Па каштоўнасці захавання беларускай культурнай спадчыны ў Францыі, безумоўна, вылучаецца Польская бібліятэка і Музей Адама Міцкевіча ў Парыжы. Што тычыцца першай установы, то комплекс рукапісных матэрыялаў па форме паходжання

можна падзяліць на чатыры асноўныя групы: актавыя дакументы; родавыя архівы; архівы эміграцыйных устаноў; наратыўныя крыніцы.

Першая група крыніц, нягледзячы на не шматлікі склад, утрымлівае адныя з самых каштоўных дакументаў установы, паходзячых з заканадаўчай і эканамічнай дзейнасці такіх каралеўскіх асобаў, як Бона Сфорцэ, Стэфан Баторый, Жыгімонт III Ваза, Уладзіслаў IV, Ян III Сабескі, Аўгуст II Моцны, Аўгуст III, Станіслаў Ляшчынскі².

Да гэтай групы можна аднесці таксама копіі дакументаў па гісторыі Польшчы і ВКЛ, выканананыя сябрамі Польскага гісторыка-літаратурнага таварыства ў еўрапейскіх архіўных і бібліятэчных зборах. Па выніках іх працы былі сфармаваны “Парыжскія тэчкі”, куды ўвайшлі матэрыялы за XIII–XIX стст., сярод якіх крыніцы аб дзейнасці каралей РП і вялікіх князёў літоўскіх, аб магнатах Станіславе Патоцкім, Антоніі Радзівіле, Яне Карале Хадкевічы, такіх дзеячах, як Юльян Нямцэвіч і інш.

Вялікі патэнцыял мае другая група крыніц. Па тыпу дакументаў тут знаходзяцца гаспадарчыя справы, фінансавыя дакументы, сямейная карэспандэнцыя, кніжныя каталогі і інвентары, а таксама прыватныя матэрыялы, дзе ўтрымліваецца самая разнастайная інфармацыя аб дзейнасці эміграцыйных устаноў, публіцыстыка, копіі мастацкіх твораў, навуковыя працы і г. д.

Адным з самых вялікіх у другой групе з’яўляецца архіў Чартарыйскіх, храналагічныя межы дакументаў якога датуюцца XVI – сярэдзінай XX ст. (апошнія дакументы датуюцца 1954 г.). Ён утрымлівае рукапісы, якія засталіся па Ганне Чартарыйскай з роду Сапегаў, Марыі Чартарыйскай з роду Грахольскіх, Адаме Ежы Чартарыйскім, Адаме Людвіку Чартарыйскім, Аўгусціне Чартарыйскім, Вітольдзе Адаме Чартарыйскім, Вітольдзе Казіміры Чартарыйскім, Уладзіславе Чартарыйскім, Ізабеле Дзялынскай з роду Чартарыйскіх, Марыі Вінтэрбергскай з роду Чартарыйскіх, а таксама такіх звязаных з дзейнасцю прадстаўнікоў роду асобах, як Гіпаліт Блатніцкі, Ян Дзялынскі, Юзаф Рустэйка, Ганна Сапега з роду Замойскіх, Караль Сянкевіч і інш.

Для даследчыкаў гісторыі эміграцыі XIX ст. важнымі з’яўляюцца матэрыялы па дзейнасці Гатэля Ламбэр, Інстытута польскіх дам, Польскай вышэйшай школы, Таварыства ветэранаў імя св. Казіміра, якія каардынаваліся прадстаўнікамі роду Чартарыйскіх.

Другім прыкметным зборам гэтай групы з’яўляецца архіў роду Галянжоўскіх, які датуецца 1801–1916 гг. Тут акрамя традыцыйных для родавых архіваў дакументаў захоўваюцца матэрыялы Раперсвільскага музея, Баціньельскай школы і іншых эміграцыйных устаноў.

Яшчэ адным аб’ёмным родавым архівам з’яўляецца комплекс роду Гяршынскіх, дзе знаходзяцца дакументы аб дзейнасці Баціньельскай школы, Таварыства ветэранаў імя св. Казіміра, а таксама шматлікая эпісталарыя.

Дакументальная спадчына складалася ў Польскую бібліятэку ў Парыжы эмігрантамі-паўстанцамі 1830–1831 гг., 1863–1864 гг., прадстаўнікамі артыстычнага асяроддзя і навукоўцамі. Большасць з іх паспела вывезці з сабой адзінкавыя дакументы з хатніх архіваў, астатняе было назапашана за часы эміграцыі. Сфармаваныя комплексы перадаваліся ў Польскую бібліятэку напрыканцы жыцця самімі эмігрантамі ці траплялі туды ўжо пасля іх смерці ад сваякоў і сяброў. Такім чынам у Польскай бібліятэцы апынулася спадчына Ю.У. Нямцэвіча, Ю. Кашыца,

² Склад дакументаў гэтай групы значна паменшыўся ў часы Другой сусветнай вайны [1, s. 39].

братаў Янушкевічаў, Герычаў-Рэйтанаў і інш. Гэтыя зборы істотна адрозніваюцца па напаяўняльнасці ад родавых архіваў, але таксама ўключаюць асобныя фінансавыя і маёмасныя справы, паперы біяграфічнага кшталту (намінацыі на чын, пашпарты, пасведчанні аб адукацыі і г. д.), эпістальерыю, навуковыя і літаратурныя працы і інш. У бібліятэцы яны складаюць фонд пад назвай “Паперы эмігрантаў” [2].

Трэцяя група крыніц Польскай бібліятэкі ў Парыжы складаецца з архіваў 58 разнастайных устаноў, сярод якіх як эмігранцкія ўстановы, так і замежныя таварыствы [3, s. 55]. Да каштоўнейшых матэрыялаў адносяцца дакументы за перыяд 1739–1792 гг., якія паходзяць з архіва князя Францішка Ксаверыя Саксонскага, сына караля Аўгуста III, архіва расійскай Амбасады ў Варшаве, расфармаванага ў перыяд паўстання 1794 г. Частка дакументаў гэтай установы ацалела і трапіла ў бібліятэку ў Парыжы. Тут сярод іншага знаходзяцца лісты Кацярыны II, дыпламата Отто Магнуса фон Штакельберга, карэспандэнцыя канцылярыі Амбасады перыяду раздзелаў Рэчы Паспалітай.

Для даследчыкаў паўстання 1830–1831 гг. вялікую каштоўнасць мае архіў польскага сойма 1831 г., які атрымалася вывезці ў замежжа. Ён утрымлівае справаводчую дакументацыю сойма, загады, распараджэнні, адозвы і інш. Да гэтага збору можна далучыць і архіў Галоўнага штаба польскага войска 1831 г., дзе ўтрымліваюцца матэрыялы па гісторыі асобных вайсковых адзінак.

Значную частку ў гэтай групе займае спадчына эмігранцкіх арганізацый і таварыстваў XIX ст.: Польскай бібліятэкі, Гатэля Ламбэр, Камітэта польскай эміграцыі ў Парыжы, Баціньёльскай школы і інш. Там утрымліваюцца спісы эмігрантаў, якія жылі ў Парыжы і іншых французскіх гарадах, пералікі сяброў таварыстваў, звароты, фінансавыя паперы і інш. тыпы дакументаў.

Наступная, чацвертая група дакументаў Польскай бібліятэцы ў Парыжы, прадстаўлена наратыўнымі крыніцамі, якія сфармаваны як у выглядзе самастойных калекцый, а таксама могуць уваходзіць у склад іншых тэматычных фондаў. Храналагічна гэтыя дакументы датуюцца XVI–XX стст. Да каштоўнейшых экзэмпляраў можна аднесці дыярыуш вайсковага дзеяча ВКЛ Францішка Ксаверыя Сапегі, успаміны Тэафілі Сапегі з роду Ябланоўскіх, паўстанцаў 1830–1831 гг., эмігрантаў перыяду 1832–1865 гг., лісты, адозвы, праграмы ваенных дзеячоў XIX ст. і інш.

Каштоўнасць матэрыялаў, сабраных у Польскай бібліятэкай у Парыжы, уяўлялі самі эмігранты, якія вырашылі зрабіць іх даступнымі для зацікаўленых асоб. У 1865 г. сябрамі Польскага гісторыка-літаратурнага таварыства прымаецца рашэнне аб выданні зборніка крыніц з архіва ўстановы. Ён атрымлівае назву “Штогодніка Гісторыка-літаратурнага таварыства” і выходзіць на працягу 1866–1878 гадоў. Пачаткова гэта рабілася ў Парыжы, а з 1872 г. у Пазнані. За адзначаны перыяд выйшла сем выпускаў. Зразумела, што туды не трапілі дакументы павышанай сакрэтнасці, а па большасці выдаваліся матэрыялы па старажытнай гісторыі, дакументы, скапіяваныя ў еўрапейскіх архівах, а таксама звесткі аб дзеячах, памерлых у эміграцыі [4-10]. Пасля часовага перапынку гэтая традыцыя адраділася ў канцы XX ст. На працягу 1991–2000 гг. было выдадзена яшчэ пяць выпускаў з невядомымі рукапіснымі крыніцамі [11].

З 20-х гадоў XX ст. у Польскай бібліятэцы ў Парыжы пачынаецца актыўная праца, накіраваная на сістэматызацыю рукапіснай спадчыны і выданне каталогаў рукапісаў. Дзякуючы намаганням яе супрацоўнікаў – Чэслава Хаванца і Ірэны

Галензоўскай у даваенны перыяд з'яўляецца першы каталог рукапісаў бібліятэкі, што, зразумела, адразу робіць яе зборы больш даступнымі [12]. На пэўны час дзейнасць па выданню каталогаў была прыпынена, што абумоўлівалася як палітычнымі, так і фінансавымі праблемамі, і адраділася толькі ў пачатку 90-х гадоў XX ст., калі выходзіць пяць новых каталогаў і асабовы паказальнік да першага тому.

Што тычыцца зместу каталогаў Польскай бібліятэкі, то першы том сфармаваны па храналагічным прынцыпе і ахоплівае рукапісы ад XVI да XIX ст. уключна. Перад Другой сусветнай вайной некаторыя каштоўныя дакументы трапілі ў часовае карыстанне Польскай Акадэміі навук у Кракаве, а таксама былі пазычаны ў навуковых мэтах Марцэліем Хандэльсманам, Станіславам Котам, Каралем Бучковым, і пасля вайны ўжо не вярнуліся ў Парыж. Нумары страчаных рукапісаў пералічаны ў асабовым паказальніку да першага тома кракаўскім архівістам Янушам Пэздай [13, s. 39].

Другі каталог Польскай бібліятэкі, прыгатаваны да друку Маркам Пракопам, натуе паперы эмігрантаў у алфавітным парадку па прозвішчу. Прадстаўленыя рукапісы датуюцца пераважна XIX ст. і датычаць прадстаўнікоў Вялікай эміграцыі [14]. Трэці каталог рукапісаў, апрацоўка якога праводзілася Генрыкам Жалінскім, уключае акты Польскага сойма ў эміграцыі, архіў Польскага палітэчнічнага таварыства, Камітэта польскай эміграцыі ў Парыжы, Аб'яднання польскай эміграцыі ў Англіі і Гістарычнага кола ў Лондане. Чацверты том, падрыхтаваны Янушам Новакам, апісвае архіў Таварыства навуковай дапамогі, паперы Банка польскай эміграцыі і Польскага клуба ў Парыжы³. Пяты том прадстаўляе архіў таварыства “Пашана і хлеб” [17]. Шосты том, апрацаваны Янушам Пэздай, датычыць фінансавых спраў “Татэлю Ламбэр” і маёнткавых спраў прадстаўнікоў роду Чартарыйскіх [18]. Сёмы том прадстаўляе дакументы са спадчыны сяброў Гісторыка-літаратурнага таварыства, змешчаных у Польскай бібліятэцы пасля Другой сусветнай вайны [19].

Напрыканцы 2006 г. выйшаў з друку чарговы восьмы том каталога рукапісаў Польскай бібліятэкі, прысвечаны дзейнасці самой бібліятэкі і заснаваных пры ёй таварыстваў. Прадстаўленыя матэрыялы апрацаваны Я. Пэздай і Маркам Пракопам [20]. Храналагічныя рамкі прадстаўленых у томе матэрыялаў ахопліваюць 1832–1893 гг. Каталог утрымлівае дакументы Польскага літаратурнага таварыства і яго гістарычнага аддзялення, дакументы Польскага гістарычнага таварыства і яго статыстычнага аддзялення, дакументы Польскага гісторыка-літаратурнага таварыства і матэрыялы Польскай бібліятэкі, а таксама ўключае розныя творы, тэматычна звязаныя з дзейнасцю бібліятэкі ці пазначаных арганізацый.

Занатаваныя ў гэтым томе дакументы маюць вялікую каштоўнасць ў даследаванні гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі. У штогадовых справаздачах Польскага літаратурнага таварыства за перыяд 1832–1849 гг. згадваецца дзейнасць Адама Міцкевіча, Напалеона Орды, Аляксандра Рыпінскага, Ігнація Дамейкі, Антонія Букаты і інш. ліцвінаў [21], фіксуюцца працы А. Букаты, Антонія Гарэцкага, І. Дамейкі, Гіпаліта Клімашэўскага, Ісідора Мікульскага, Н. Орды, Міхала Падчашынскага, Уладзіслава Плятэра, Прота Прушынскага, А. Рыпінскага, Юзафа Страшэвіча, Яўстафія Янушкевіча [22; 23]. Сярод карэспандэнцыі Польскага літаратурнага таварыства, Польскай бібліятэкі, статыстычнага аддзялення Польскага гістарычнага

³ На сёняшні час 3-ці і 4-ты тамы каталогаў знаходзяцца ў дапрацоўцы і даступныя наведвальнікам бібліятэкі ў машынапіснай версіі [15; 16].

таварыства знаходзяцца лісты Ісідора Мікульскага, А. Рыпінскага, Н. Орды, матэрыялы аб дабрачыннай дзейнасці Юзафа Кашыца, рэкамендацыі, выдадзеныя для ўступу ў Польшкае літаратурнае таварыства А. Рыпінскаму, Н. Ордзе, А. Букаце [24–30]. Сярод матэрыялаў утрымліваюцца таксама дакументы аб ахвяраваннях у бібліятэку Юльяна і Караля Нямцэвічаў, Віктара Зянковіча, А. Рыпінскага, Тадэвуша Тышкевіча, Я. Янушкевіча [31; 32]. Цікавасць для даследчыкаў прадстаўляе план Парыжа з месцамі пражывання на 1835 г. А. Міцкевіча, Ю. і К. Нямцэвічаў, І. Дамейкі, Цэзарыя і Уладзіслава Плятэраў, Уладзіслава Аляшчынскага.

Што тычыцца Музея Адама Міцкевіча ў Парыжы, адкрытага ў 1903 г. пры Польшкай бібліятэцы, то ён змяшчае не толькі каштоўныя рукапісы, а таксама друкаваныя выданні, мастацкія творы і разнастайныя спецыялізаваныя зборы. Асновай музейных калекцый становяцца рукапісы, якія засталіся ў кватэры А. Міцкевіча пры бібліятэцы Арсенала ў Парыжы пасля ягонай смерці. Да іх далучаюцца таксама рукапісы, перавезеныя з Усходу ягонымі сябрамі⁴.

З цягам часу ў музейныя фонды трапляюць рукапісы “Дзядоў”, “Пан Тадэвуш”, “Кнігі польскага народу і польскага пелігрымства”, матэрыялы і нататкі да лекцый, якія чытаў Міцкевіч у 1839–1840 гг. у гімназіі і ўніверсітэце Лазаны, тэксты лекцый, чытаных ім у 1840–1844 гг. у Калеж дэ Франс, тэксты выступаў па справе Андрэя Тавянскага, карэспандэнцыя з Францішкам Малеўскім, Іаахімам Лялевелем, Ігнаціем Дамейкай, Люцыянам Стыпулкоўскім, братамі паэта Францішкам і Аляксандрам Міцкевічамі, Аляксандрам Ходзькай, Аляксандрам Бергелем, Яўстафіем Янушкевічам, Эдвардам Герычам і інш.

У 1926 г. супрацоўнікамі музея была распачата сістэматызацыя і каталагаванне Міцкевічаны. Усе сабраныя матэрыялы былі падзелены на восем асобных частак: мастацкія калекцыі, друкаваныя выданні, спецыялізаваныя зборы (нумізматыка, мапы і г. д.) і рукапісныя матэрыялы, якія ўтварылі “Архіў Адама Міцкевіча” і “Архіў Уладзіслава Міцкевіча” [33, s. XIII–XIV; 34, s. 34].

Рукапісная Міцкевічана была падзелены па змястоўнаму падыходу: 1) творы і размовы А. Міцкевіча; 2) карэспандэнцыя А. Міцкевіча; 3) лісты да А. Міцкевіча; 4) дакументы і разнастайныя паперы, датычныя жыцця і смерці А. Міцкевіча; 5) справа А. Тавянскага; 6) Польскі легіён у Італіі 1848–1849 гг.; 7) Крымская вайна; 8) дакументы, датычныя сям’і Міцкевіча; 9) успаміны, карэспандэнцыя знаёмых паэта і дакументы, датычныя эпохі. Пры апрацоўцы Адамам Левакам было сфармавана і апісана 1113 рукапісных спраў, якія склалі каталог музея, выдадзены ў 1931 г. [33].

Далейшая праца была спынена ваеннымі падзеямі. У гэты час значны ўнёсак у захаванне музейных збораў здзейсніў Францішак Пуласкі, які вывез з Парыжа на поўдзень Францыі і схаваў найбольш каштоўнае, сярод чаго старадрукі, Міцкевічану і мастацкія творы. У час акупацыі Парыжа немцы вывезлі з бібліятэкі на тэрыторыю Трэцяга рэйха 765 скрынь з рознымі музейнымі прадметамі і бібліятэчнымі рэчамі. Пасля вайны гэтыя каштоўнасці былі знойдзены ў Германіі і часткова вернуты ў Парыж, а часткова скіраваны ў Нацыянальную бібліятэку ў Варшаве. Некаторыя зборы пачаткова трапілі ў Маскву, а затым вярнуліся ў Варшаву і на сёняшні дзень утрымліваюцца ў якасці дэпазыту ў Музеі літаратуры імя Адама Міцкевіча ў Варшаве [35, s. 104].

⁴ У Музеі Адама Міцкевіча ў Парыжы “Інвентар папераў, застаўшыхся пасля смерці Адама Міцкевіча” ад 8 мая 1856 г. захоўваецца ў справе пад нумарам 827 [33, s. 147].

Працэс апрацоўкі рукапісных збораў Музея Адама Міцкевіча значна актывізаваўся з канца XX ст. Дзякуючы дапамозе спецыялістаў Нацыянальнай бібліятэкі ў Варшаве былі падрыхтаваны акцэсійныя кнігі рукапісаў⁵, змікрафільмавана Міцкевічана [36], тым не менш далёка не ўсё матэрыялы ўведзены ва ўжытак і прадстаўляюцца даследчыкам у карыстанне.

Дакументы па гісторыі і культуры Беларусі змяшчаюць і іншыя спецыялізаваныя ўстановы Францыі. Яны сустракаюцца ў цэнтральных (Нацыянальны гістарычны архіў у Парыжы, Цэнтральны архіў у Фантэнбло, Архіў Міністэрства замежных спраў, аховы і фінансаў) і рэгіянальных архівах (архівы дэпартаменту) краіны [37]. Шырока раскіданая па французскіх архівам эмігранцкая спадчына XIX ст. Так, матэрыялы па Вялікай эміграцыі месцяцца ў дзясятках дэпартаментскіх архівах Францыі [38, s. 48-55].

Такім чынам, можна сцвярджаць, што беларуская рукапісная спадчына па гісторыка-культурнай праблематыцы прадстаўлена ў шэрагу французскіх архіўных і музейных сховішчаў. Найбольшую прадстаўнічасць у ёй займаюць матэрыялы перыяду XIX ст. Аднак, нягледзячы на частковую сістэматызацыю і каталагаванне, яна застаецца амаль не ўведзенай у нацыянальны навуковы дыскурс.

Літаратура і крыніцы

1. Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu. T. 1. Indeks / Oprac. Cz. Chowaniec, I. Gałęzowska / Przyg. do druku J. Pezda. – Paryż: Wydawnictwo DiG, 1995. – 39 s.
2. Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu. T. 2 (rękopisy nr 432–545) / Oprac. Cz. Chowaniec, I. Gałęzowska / Uzupełn. i przyg. do druku M.P. Prokop. – Paryż-Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1994. – 246 s.
3. Polskie instytucje za granicą: przewodnik po zbiorach archiwalnych / Oprac. A. Krochmal. – Warszawa: NDAP. Wydział Wydawnictw, 2004. – 304 s.
4. Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Rok 1866. – Paryż: Księgarnia Luxemburska, 1867. – 376 s.
5. Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Rok 1867. – Paryż: Księgarnia Luxemburska, 1868. – 415 s.
6. Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Rok 1868. – Paryż: Księgarnia Luxemburska, 1869. – 441 s.
7. Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Rok 1869. – Paryż: Księgarnia Luxemburska, 1870. – 311 s.
8. Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Rok 1870–1872. – Poznań: Nakładem Księgarni Jana Konstantego Zupańskiego, 1872. – 678 s.
9. Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Rok 1873–1878. – T. 1. – Poznań: Nakładem Księgarni Jana Konstantego Zupańskiego, 1878. – 419 s.
10. Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Rok 1873–1878. – T. 2. – Poznań: Nakładem Księgarni Jana Konstantego Zupańskiego, 1878. – 458 s.
11. Akta Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. – T. I–V. – Paryż: Biblioteka Polska w Paryżu, 1991–2000.
12. Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu. T. 1 (rękopisy nr 1–431) / Oprac. Cz. Chowaniec. – Kraków: Nakładem Biblioteki Polskiej w Paryżu, 1939. – 195 s.
13. Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu. T. 1. Indeks / Oprac. Cz. Chowaniec, I. Gałęzowska / Przyg. do druku J. Pezda. – Paryż: Wydawnictwo DiG, 1995. – 39 s.

⁵ Інвентары акцэсій захоўваюцца ў чытальнай зале рукапісаў Польскай бібліятэкі і Музея Адама Міцкевіча ў Парыжы.

14. Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu. T. 2 (rękopisy nr 432–545) / Oprac. Cz. Chowaniec, I. Gałęzowska / Uzup. i przyg. do druku M.P. Prokop. – Paryż-Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1994. – 246 s.
15. Katalog rękopisów Biblioteki Narodowej w Paryżu. T. 3, sygnatury 546–608.
16. Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu. T. 4, sygnatury 609–759.
17. Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu. T. 5 (rękopisy nr 664–755) / Oprac. J. Skarbek, J. Ziółek. – Lublin-Paryż: [S. n.], 1991. – 139 s.
18. Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu. T. 6 (sygnatury 760–1135) / Oprac. J. Pezda. – Paryż-Warszawa: Biblioteka Polska, Biblioteki Narodowa, 1996. – 236 s.
19. Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu. T. 7 (sygnatury 1136–1359) / Oprac. M. Gamczyk-Kluźniak, D. Kamolowa, A. Kaszlej, M.P. Prokop, T. Sieniacka. – Paryż-Warszawa: Biblioteka Polska, Biblioteki Narodowa, 1996. – 228 s.
20. Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu. T. 8 (sygnatury 1360–1705). Archiwum administracyjne Towarzystwa Literackiego, Wydziału Statystycznego, Wydziału Historycznego, Towarzystwa Historycznego, Towarzystwa Historyczno-Literackiego i Biblioteki Polskiej z lat 1832–1893 / Oprac. J. Pezda, M.P. Prokop. – Paryż-Kraków: Biblioteka Polska w Paryżu, Polska Akademia Umiejętności, 2006. – 339 s.
21. Biblioteka Polska w Paryżu (dalej – BPP) rkps 1375. Sprawozdania roczne z czynności Towarzystwa Literackiego Polskiego z lat 1832–1849.
22. BPP rkps 1400. Prace członków Towarzystwa Literackiego Polskiego z lat 1832–1842 wygłaszane na jego posiedzeniach i publikowane.
23. BPP rkps 1402. Prace członków Towarzystwa Literackiego z lat 1832–1852.
24. BPP rkps 1387/1. Korespondencja Towarzystwa Literackiego Polskiego z roku 1839. Listy od Rypińskiego Aleksandra.
25. BPP rkps 1458/1. Korespondencja Towarzystwa Historycznego Polskiego z roku 1851. Listy od Napoleona Ordy.
26. BPP rkps 1473. Korespondencja Wydziału Statystycznego z roku 1842, 1846 i bd.
27. BPP rkps 1521/1. Korespondencja Towarzystwa Historyczno-Literackiego Polskiego z roku 1882. Listy od Napoleona Ordy.
28. BPP rkps 1589/1. Korespondencja Biblioteki Polskiej w Paryżu z roku 1852. Listy od Rypińskiego Aleksandra.
29. BPP rkps 1616/1. Korespondencja Biblioteki Polskiej w Paryżu z roku 1881. Listy od Napoleona Ordy.
30. BPP rkps 1617/1. Korespondencja Biblioteki Polskiej w Paryżu z roku 1882. Listy od Napoleona Ordy.
31. BPP rkps 1656. Dary ofiarowane Bibliotece Polskiej w Paryżu.
32. BPP rkps 1660. Spisy monet i medali ze zbiorów Biblioteki Polskiej w Paryżu.
33. Katalog rękopisów Muzeum Adama Mickiewicza w Paryżu / Oprac. A. Lewak. – Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1931. – 245 s.
34. Przewodnik po zespołach rękopisów Towarzystwa Historyczno-Literackiego i Biblioteki Polskiej w Paryżu / Oprac. M. Wrede, M.P. Prokop, J. Pezda. – Paryż-Warszawa: Wydawnictwo Biblioteki Narodowej, 2000. – 188 s.
35. Odrowąż-Pieniążek, J. Skarby polskiej kultury ze zbiorów Biblioteki Polskiej w Paryżu / J. Odrowąż-Pieniążek // Muzealnictwo. – № 45. – Warszawa, 2004. – S. 102–105.

36. Talko, L. Biblioteka Polska i Towarzystwo Historyczno-Literackie w Paryżu / L. Talko [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://ww2.senat.pl/k4/kom/ksep/8.htm>. – Дата доступа: 12.02.2013.
37. Brunel, G. Les sources de l'histoire de la Pologne et des Polonais dans les archives françaises / G. Brunel. – Paris, 2003. – 814 s.
38. Bielecki, R. Zarys rozproszenia Wielkiej Emigracji we Francji 1831–1837. Materiały z archiwów francuskich / R. Bielecki. – Warszawa-Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986. – 368 s.